

SIMFONIYALÍQ ORKESTRDÍŇ QURÍLÍSÍ HÁM TÚRLERI: RAWAJLANÍWÍ HÁM HÁZIRGI HALÍ

Ózbekstan mámleketlik konsewatoriyası Nókis filiali “Tarlı ásbaplar”

*qánigeligi 4-kurs studenti **Kaniyazov Damir***

Annotatsiya: *Bul maqalada simfoniyalıq orkestrdín dúzilisi, onıń tiykargı saz-ásbaplar toparları - tarlı, agash, mis demli hám urıp shertiletuǵın ásbaplar haqqında sóz etiledi. Orkestr jámaátinde hár bir topardıń áhmiyeti, sazendelerdi jaylastırıw ózgeshelikleri, dirijordıń orni sıpatlanadı. Sonday-aq, simfoniyalıq orkestrlerdín túrleri kórsetilgen: kamera, klassikalıq, romantikalıq hám házirgi zaman orkestrleri, olardıń quramı hám ayırmashlıqları berilgen.*

Gilt sózler: *simfoniyalıq orkestr, saz-ásbaplar toparları, orkestr dúzilisi, orkestr túrleri, dirijor, tarlı ásbaplar, demli, urmalı ásbaplar, kamera orkestri, klassikalıq orkestr.*

Аннотация: *В статье рассматривается структура симфонического оркестра, включая основные инструментальные группы — струнные, деревянные духовые, медные духовые и ударные. Описываются функции каждой группы в оркестровом ансамбле, особенности размещения музыкантов, роль дирижёра. Также представлены различные виды симфонических оркестров: камерный, классический, романтический и современный, с указанием их состава и отличий.*

Ключевые слова: *симфонический оркестр, инструментальные группы, структура оркестра, виды оркестров, дирижёр, струнные, духовые, ударные, камерный оркестр, классический оркестр.*

Abstract: *This article explores the structure of the symphony orchestra, including its main instrumental sections: strings, woodwinds, brass, and percussion. It examines the function of each group within the orchestral ensemble, the typical arrangement of musicians, and the role of the conductor. The article also outlines*

different types of symphony orchestras—chamber, classical, romantic, and modern—highlighting their compositions and distinctions.

Keywords: *symphony orchestra, instrumental sections, orchestra structure, types of orchestras, conductor, strings, woodwinds, brass, percussion, chamber orchestra, classical orchestra.*

Orkestr (grek. «saxna aldındaǵı maydansha») - saz atqarıwshılardan jıynalaǵan jámiyet bolıp tabıladı. Orkestr belgilengen formada hám dúziliste boladı. Onıń kelip shıǵıw tarıyxı Oyanıw dáwri hám XVII ásirlerge barıp taqaladı.

Orkestr muzıkalıq qubılıs sıpatında tamırları áyyemgi dáwirlerge barıp taqalatúǵın quramalı hám kóp qırlı fenomen bolıp esaplanadı. "Orkestr" túsinigi áyyemgi grek tilindegi "ορχήστρα" sózinen kelip shıqqan - antik teatrda saxna aldındaǵı dóńgelek maydan usılay atalǵan, ol jerde xor hám muzıkantlar jaylasıp, dramalıq tamashalarǵa sazlı járdem etken, yaǵniy akkopmoniment rolin atqarǵan. Biraq orkestrdiń házirgi túsinigi saz atqarıwshılarınıń jámlenbegen jámaáti sıpatında ádewir keyin - sońǵı orta ásirler hám Qayta oyanıw dáwirinde qalıplese baslaǵan.

Orkestrlerdiń dáslepki úlgeri Evropada XIV-XV ásirlerde patsha sarayları hám aqsúyekler shańaraqlarında saray muzıkaların atqarıwshı sazandelerdiń kishi ansamblleri túrinde payda bolǵan. Bul toparlar kameralıq xarakterge iye bolıp, tiykarınan tarlı (viola, lyutnya) hám ayırım úplep shertiletúǵın saz ásbapların óz ishine alǵan. Orkestr atqarıwshılıǵınıń rawajlanıwına áhmiyetli túrtki XVI ásirdeń aqırında Italiyada operanıń payda bolıwı boldı - dál Florenciya hám Veneciya opera teatrlarında vokal partiyalarına járdem beriw ushın zárúr bolǵan iri hám shólkemlesken ásbaplar quramı qalıplese basladı.

Barokko dáwirinde (XVII ásir - XVIII ásirdeń birinshi yarımı) orkestr quramları áste-aqırın standartlastırıla basladı. Evropa monarxları saraylarında tarlı toparlar (skripka, alt, violonchel), úplep shertiletúǵın saz ásbaplar (goboy, fagot) hám general-bas wazıypasın atqarǵan klavesinnen ibarat turaqlı kapellalar dúzildi. Orkestr mádeniyatınıń rawajlanıwında francuz saray dástúrleri úlken áhmiyetke iye boldı - Lyudovik XIV dáwirindegi "Patshanıń 24 skripkası" ansambli Evropadaǵı dáslepki kásiplik orkestrlerden birine aylandı.

Házirgi muzıka ámeliyatı quramı, atqarıwshılar sanı hám repertuarı boyınsha hár qıylı bolğan orkestrlerdiń kóp sanlı túrlerin bileği. Olardıń eń áhmiyetli túrleri tómendegiler: simfoniyalıq orkestr (barlıq saz-ásbaplar toparların óz ishine aladı - tarlı, aǵash hám mis úplep shertiletuǵın, urma saz-ásbaplar); kameralıq orkestr (kishi quramlı, ádette 30 dan aspaytuǵın atqarıwshı); úplep shertiletuǵın orkestr (tek úplep shertiletuǵın hám urma saz-ásbaplarınan ibarat); estrada orkestri (jeńil muzıkaǵa qánigelesken); jaz orkestri (big-bend); xalıq saz-ásbapları orkestri (milliy muzıka dástúrlerine tiykarlangan); tarlı orkestr (tek tartqıshlı saz-ásbaplarınan ibarat). Bul túrlerdiń hár biri óziniń qalıplesiw tariyxına, ózine tán repertuarına, atqarıwshılıq ámeliyatınıń ózgesheliklerine iye.

Orkestr kórkem óneriniń evolyuciyası muzıka mádeniyatı rawajlanıwınıń ulıwma tendenciyların kórsetedi - áyyemgi dáwirdegi ápiwayı ansambllerden házirgi dáwirdegi quramalı shólkemlestirilgen jámaátlerge shekem, universal quramlardan arnawlı usıl hám janrlarǵa baǵdarlangan arnawlı orkestrlerge shekem. Bunda orkestr kompozitorlıq niyetlerdi júzege asırıwdıń eń áhmiyetli quralı hám muzıka kórkem ónerindegi kórkem súwretlewdiń kúshli quralı bolıp qaladı.

Orkestr, xor, vokal yamasa saz-ásbap ansambller ushın jaratılğan muzıkalıq shıǵarmanıń tolıq hám keńnen sáwlelengen nota jazıwı partitura dep ataladı. (1-súwret)

Partiturada saz-ásbaplar toparı tómendegishe jaylasadı:

1. Hár bir saz-ásbap partiyası bólek qatarda sáwlelenedi;
2. Nota jolı arnawlı bir tártipte izbe-iz jaylasadı;
3. Nota jolı aldında ulıwma akkolada, keyninen toparlardı birlestiriwshi akkolada menen birlestiriledi;
4. Takt sızıqları vertikal tárizde jaylasqan bolıp, hár bir topar ushın ulıwma esapladı;
5. Demli-ásbaplardıń partiyaları nota jollarında jup-jup bolıp jaylasadı;
6. Nota jolında eki-ásbap partiyası jaylasqan bolsa, joqarı dawıstıń tayaqshaların joqarıǵa, tómengi dawıstın tayaqshaların tómenge qaratıw kerek;

7. Unison jaǵdayi júz Bergen jaǵdayda, a2, a3, a4 syaqlı belgilerden paydalanıladı;

8. Rim yamasa arab háribi ásbaplardıń tártip nomerin ańlatadı: I Ob., III Cor. hám t.b.

Orkestr saxnada ásbap toparları boyınsha jaylasadı. Jeke atqarıwshı ásbaplar álbette aldınǵı qatarda jaylasıwı kerek. Ózgeshe sesler effektin ańlatıw ushın bolsa ayırım ásbaplar saxnadan sırtta (kulisa artında, saxna artında) jaylasıwı múmkin.

(1-súwret)

Jáhán muzıka mádeniyatına tiyisli bolǵan orkestr jaylasıwı túrlerine góre, tarlı ásbaplar kóbinese aldınǵı qatarlardan jay iyeleydi. Bunda birinshi skripkalar dirijyordan shep tárepte, ekinshi skripkalar bolsa dirijyordan oń tárepte otıradı. Dirijyordıń aldında bolsa altler hám violoncheller jaylasadı.(1-súwret)

Orkestr jaylasıwınıń basqa túrinde bolsa, birinshi hám ekinshi skripkalar topar-topar bolıp, dirijyordan shep tárepte jaylasadı. Bunday hal skripkalardan taralǵan sesler únlesiwiniń jáne de koncetraciyanıń tamiyinleydi.(2-súwret)

Urip shertiletuǵın saz ásbaplar hárganday sharayatta da saxnanıń aqırǵı qatarlarında jaylasadı.

Variant №2

(2-súwret)

Orkestrdiń túrleri. Simfoniyalıq orkestr tarlı-tartqıshlı, demli hám urma saz ásbaplar toparlarınan quraladı. Bunday quramlı princip XVIII ásirde Evropada dúzilgen. Házirgi kúnde simfoniyalıq orkestrdiń kishi hám úlken túrleri bar. Kishi simfoniyalıq orkestr, tiykarınan, XVIII ásirdiń aqırı – XIX ásirdiń basında tiyisli muzıka ádebiyatın sáwlelendiredi. Onıń qúramına kiriwshi saz ásbaplar tómendegishe: 2 fleyta, 2 goboy, 2 klarnet, 2 fagot, 2 (kemnen-kem 4) valtorna, geyde 2 truba hám litavralar kiriwi múmkin, tarlı-tartqıshlı ásbaplar 20 danadan áspaydı (5 birinshi skripka hám 4 ekinshi skripka, 4 alt, 3 violonchel, 2 kontrabas).

Úlken simfoniyalıq orkestr quramında – aǵash demli ásbaplar (fleyta, goboy, klarnet hám fagot) sanı 4 ew bolıp, sol shańaraqqa kiriwshi ásbaplar menen bayıtıladı (kishi fleyta, alt fleyta, goboy damur, ingliz sırnayı (in F), kishi, alt hám bas-klarnetler, kontrafagot). Mıs demli ásbaplar 8 atqarıwshıǵa shekem, 5 atqarıwshıǵa shekem truba, 3-5 trombon (tenor hám bas) hám tubanı óz ishine aladı. Geyde saksofonlar da isletiliwi múmkin. Tarlı ásbaplar sanı 60 atqarıwshıǵa shekem hám

onnan da zıyat bolıwı múmkin. Úlken simfoniyalıq orkestr quramındaǵı urıp shertiletuǵın ásbaplar hár túrli bolıp, olarǵa tiykarınan, litavralar, kishi hám úlken barabanlar, tarelkalar, úshmúyeshlik, tam-tam hám qonırawshalar kiredi. Usınıń menen qatar, arfa, fortepiano, klavesin, organ sıyaqlı ásbaplar da kóriw múmkin boladı. Úlken simfoniyalıq orkestr tárepke jaqın sazandelerdi óz ishine aladı.

Tarlı orkestr simfoniyalıq orkestrdiń tarlı-tartqışlı ásbaplar toparın quraydı. Bunda eki topar skripkalar, sonıń menen birge, altler, violoncheller hám kontrabaslar boladı. Orkestrdiń bunday túri XVI-XVII ásirlerden berli keń tarqalǵan.

Demli orkestr, tiykarınan, demli hám urıp shertiletuǵın ásbaplardan quraladı. Demli orkestrdiń tiykarında mıs demli ásbaplar keń orın alıp, flyugelgornlar toparı bolǵan keń menzuralı mıs demli ásbaplar (soprano-flyugelgornlar, kornetler, valtgornalar, tenorgornlar, bariton-eufoniumlar, bas hám kontrabas tubaları) qatnasadı. Bulardıń ústine truba, valtorna, trombon sıyaqlı tar menzuralı mıs demli ásbaplardıń partiyaları qosıladı. Sonıń menen birge, fleyta, klarnet, saksofon sıyaqlı aǵash demli ásbaplar da demli orkestr quramınan orın iyeleydi. Demli orkestrdiń iri quramlarında goboy hám fagotlar da boladı.

Úlken quramdaǵı demli orkestrde (simfoniyalıq orkestrde tarlı ásbaplar sanınıń kóbeygeni sıyaqlı) aǵash demli ásbaplar sanı artıp baraberedi. Bunda aǵash demli ásbaplardıń kishi fleyta hám klarnetler, ingliz sırnayı, alt hám bas-klarnet, ayırım jaǵdaylarda kontrabas-klarnet hám kontrafagot, kemnen-kem jaǵdaylarda bolsa alt fleyta hám alt goboy sıyaqlı shańaraqlas ásbaplar da kóriw múmkin.

Aǵash demli ásbaplar eki toparǵa bólinedi:

- klarnet-saksofon toparı jarqın dawıs tembrine iye ásbaplar bolıp, san tárepten kóbirek boladı;
- fleyta, goboy hám fagotlar toparın bolsa dawıs tembriniń kúshi kemrek boladı. Valtorna, truba hám trombonlar toparı ansambllerge bólinedi.

Bunda trubanıń kishi, alt hám bas túrleri isletiledi. Trombonnıń da bas túrinen paydalanıladı.

Demli orkestrde urıp shertiletuǵın ásbaplardıń úlken toparı isletiledi. Tiykarınan, litavralar, kishi hám úlken barabanlar, tarelka, úshmúyeshlik, sonıń

menen birge, buben, kastanyettalar hám tam-tamlar keń orın iyeleydi. Fortepiano, klavesin, sintezator (yamasa organ) hám arfa sıyaqlı ásbaplar da ushirasadı.

Demli orkestr óziniń kúsh-qudireti hám anıq jańlawı menen ajiralıp turadı. Sol sebepli, ol jabıq zallarda emes, bálki ashıq maydanda atqarıladı. Demli orkestrde kóbinese áskeri muzıkalar atqarıladı.

Estrada orkestri - estrada hám djaz muzıkasın atqaratuǵın sazendelerden dúzilgen jámaát bolıp tabıladı. Estrada orkestri tarlı, demli (saksofonlar, olar ádette simfoniyalıq orkestrde ushıramaydı), klavishlı, urıp shertiletuǵın hám elektrli muzikalıq ásbaplar toparınan dúziledi.

Estrada-simfoniyalıq orkestr - muzıka kórkem óneriniń hár túrli atqarıw principlerine birlestire alatuǵın úlken jámaát bolıp tabıladı. Bunday jámaátte estrada bólegi ritm-toparın (urıp shertiletuǵın ásbaplar kompleksi (ustanovka), perkussiya, fortepiano, sintezator, gitara, bas-gitara) hám tolıq big-bend (trubalar, trombonlar hám saksofonlar toparı) menen sáwlelendiriledi. Simfoniyalıq bólegi bolsa tarlı-tartqıshlı ásbaplardıń úlken toparın, aǵash demli ásbaplar toparın, litavralar, arfa hám basqalardı óz ishine aladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIŇ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŇ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.
2. Gúlxumar D., Gúlmariyam K. BAQSISHILIQ ÓNERINIŇ RAWAJLANIWI HÁM DÁSLEPKI BAQSISHILIQ MEKTEPLERI. – 2024.
3. Gulmaryam K., Ğaziy nexan D. SHOMANAY RAYONI JUMABAY JIRAW BAZAROV ATINDAǴI 13-SANLI BALALAR MUZIKA HÁM KÓRKEM ÓNER MEKTEBI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 6. – С. 75-78.
4. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEŇELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном

мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.

5. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.

6. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.

7. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIN DORETIWSHILIGINDE SAHNA HAM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.

8. Gulmaryam K. et al. MADENIYAT TARAWINIŇ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŇ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.